

Лидија СЛАВЕВА

ПРОБЛЕМОТ НА ДУАЛИСТИЧКАТА УПРАВНА СТРУКТУРА ВО ДУШАНОВАТА ИМПЕРИЈА „СРБИЈА И РОМАНИЈА“

Прашањето за административно-управната поделба на Душановата држава на два дела досега било чест предмет на испитување и проучување во историјата на српското државно право. Од тој аспект во историографијата веќе одамна ѝ е обрнато внимание на Душановата Општа грамота за Хиландер од 1348 година, во која манастирските имоти што се наоѓале низ различните краеве на Душановото Царство се собрани во две главни групи и тоа: а) села по „Земли србьскон“ и б) „Земли греческа“ односно сите метохии „по Србьскѣ“ и „по Романѣи“¹⁾

Во првата категорија ставени се имотите што се наоѓале во различни делови на Србија и тоа во Плав, Зета, Морава, Пилот, Липлјан и Призрен. На крајот од овој општ преглед се запишани имотите во Полог што ѝ припаѓале на освоената византиска територија во Македонија со што се завршува цитирањето на имотите низ „Земли србьскон“:

Во втората категорија на имоти по „Грчката земја“, односно низ „Романија“, спаѓале имотите во Просек, Штип, Брегалница, Струма, Струмица, Сер, Редина и Скопската област. За административната припадност на Скопската област А. Соловјев не е сосема сигурен, затоа вели: „Изгледа да и Скопска област спада у „Романији“²⁾. Меѓутоа, во оваа Душанова поделба цитирањето на црквата Св. Петка кај Тморани³⁾ меѓу имотите низ „Грчката земја“ недвосмислено ја поставува Скопската област во пределите на „Романија“, а за што ќе говориме пошироко на друго место.

1) Текстот на грамотата во Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија, III, Скопје 1980, 434.

2) А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Скопје 1928, 73.

3) Последно издание на грамотата во Споменици на Македонија, т. I, Скопје 1975, 251—260.

При анализата на овие податоци, пред сè, треба да нагласиме дека оваа Душанова грамота нема за цел да ги прецизира податоците за административната структура на тогашната Душанова држава, туку само да ги запише сите имоти на еден феудален поседник, конкретно на Хиландар. Поради тоа во грамотата се споменати само оние административни единици или цели области во кои се наоѓале хиландарските поседи. Тоа ја објаснува и причината зошто само во еден случај се цитира конкретна административно-управна определба, како што е на пример „оу жүпѣ Призѣнскои“⁴⁾, а кај сите други имоти е наведено само името на крајот или областа, без никакво поблиско означување. Така, на пример, наоѓаме „оу Зетѣ“ без да се определи што претставува Зета, за која знаеме дека уште во Милутиновото време била „земја“⁵⁾. За Полог, исто така, не се наведува никаква административно-управна определба, туку, како што ќе видиме понатаму, за него постоеле различни означувања.

Во секој случај, сите податоци што се содржани во Општата хиландарска грамота од 1348 година, иако немаат административно-управни определби, имаат конкретно правно значење во составот на инвентираниите хиландарски имоти, а оттука, за проблемот на реконструкцијата на административната структура на Душановата држава, претставуваат само делумен и, во извесна смисла, индиректен материјал. Поради тоа многу важниот податок за историјата на македонскиот народ за тоа дека имотите на најголемиот српски црковен феудален сопственик Хиландар биле разделени во две засебни територијални управни подрачја и тоа „по Србленѣ“ „н, по Романѣ“ грамотата го цитира само како општопознат факт што не треба да се објаснува.

Кон прашањето за ваквата територијално-управна поделба се пристапувало од разни становишта во однос на обемот на правната ефикасност на оваа поделба и тоа, главно, врз основа на споредувањата со монолитната структура на Душановиот законик. Токму од тоа становиште А. Соловјев, во своето дело за законодавството на Стефан Душан⁶⁾, го застапува мислењето де-

⁴⁾ Споменици на Македонија, т. III, Скопје 1980, 434.

⁵⁾ Така ја определува архиепископот Данило, раскажувајќи за тоа како Милутин на сина си Стефан „му оддели нему достоен дел од државата своја, земјата Зетска со сите градови и области“; види Данило, Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II, превео Л. Мирковић, предговор напишао Н. Радојчић, СКЗ, Београд 1935, 124.

⁶⁾ Д. Кораћ, Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетови, Прилог српској дипломатици и сфрагистици, ЗБРВИ, XXIII, Београд 1984, 156, не ја прифаќа тезата за постоење на претходна политичко-административна акција на Стефан Душан што според нас секако била потребна во процесот на конечното кодифицирање на територијално-управната поделба на српската држава. Следи заклучокот дека било какво преамбулирање до прогласувањето на Царството не било нужно, а уште помалку биле потребни претходни административно-територијални промени. Полог така сам по себе се нашол во доменот на „српските земји“ во Душановото царство, иако точно се знае дека ѝ припаѓал на освоените византиски

ка Душановата држава иако *de iure* била поделена на два, речиси, еднакви дела, во кои имало извесни разлики во административната управа, зашто во едната половина се владеело повеќе по обичаите српски, а во другата, јужна половина, по грчките закони „сепак, заклучува А. Соловјев, таа поделба, извршена *de iure*, останала на хартија, речиси без примена *de facto*⁷⁾. Причини за тоа А. Соловјев наоѓа во силната личност на Душан за кого истовремено Урошевото Српско кралство било само „декорација“. Втора причина, според него, бил историско-правниот момент, затоа што „не можела да се изврши точна поделба на области од српското право и грчкото право. Бидејќи во српските земји се сметаат областите како Призрен, Полог и др., некогаш освоени од Грците со силни траги од грчкото право и грчкиот елемент иако само по градовите и по метохите. И тука гледаме грчки установи, како номик, кефалија. И тука во српските земји, со векови се вршело силно влијание на грчкото право (низ Номоканонот и Прохиронот). Од друга страна — и во грчките земји имало многу српско население (се однесува на македонското население — б.м.), особено по селата, тука се јавува и српската власта, и српските чиновници, како на пр. жупани“, Во врска со тоа А. Соловјев заклучува дека поделбата меѓу српското и грчкото право не можела да се направи ни според територијалната осно-

владенија во Македонија. При тоа, авторот не наведува ни еден аргумент за негирањето на нашето мислење дека Хтетовската грамота уште во 1343 год. (кога ја датираме грамотата; види Споменици на Македонија, т. III, 124) содржи податоци за новата територијално-управна поделба на српската држава со приклучувањето на Полог во комплексот на „српските земји“. Овој податок подоцна, во 1348 год., се потврдува во Општата хиландарска грамота. Поради тоа, зборовите „предај во власти кралевства ми зваљу Положскоју“ (Споменици на Македонија, т. III, тр. 310, бел. 9) не може да се третираат како „веројатна грешка на препишувачот“ и, секако, не значат дека Полог и другите „српски земји“ му се дадени на управување во тоа време на младиот крал Урош. Мислиме дека таквиот напор е бесмислен.

Беспредметно е да се објаснува дека Душан „по шеесет години на српската власт во Полог“ не „морал“ Полог да го приклучи кон „српските земји“, но тоа го сторил, и ете пет години подоцна. Таа фактичка ситуација е регистрирана во Општата хиландарска грамота. Ако Кораќ не се сложува со тезата дека во Хтетовската грамота постојат индиции за административно-управното приклучување на Полог кон „српските земји“, нека посочи други податоци и нека каже кога е тоа направено. Тоа требало да го стори, бидејќи посветил цел еден прилог на таа грамота. При тоа, тој бил должен да објасни и што станало со селата кои како имотно-правни објекти се регистрирани во Хтетовската грамота а во Општата Хиландарска грамота ги нема, кога тоа дедијно, според него, не го направиле Р. Груиќ и Л. Славева (види Д. Кораќ, ц.д., стр. 143, бел. 12).

Во случајов не можеме да спориме и околу „површното“ користење на изворите бидејќи уште поповршно е заборавено тие да се посочат. Ист е случајот и со прегенциозното споменување дека се наведени извори што не постојат, зашто не посочува кои се тие извори. Потребно е спротивставување на мислењата, но само со конкретна и јасна аргументација. Патем ќе забележиме дека Д. Кораќ, исто така ја датира Хтетовската грамота ги 1343 година, наведувајќи го при тоа и истото образложение-

7) А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, 73.

ва, ниту врз основа на личните статуси, бидејќи населението било измешано⁸⁾. Всушност, основната желба на Душан била да ја уреди својата држава според некои еднакви „православни закони“. Поради тоа, за сите области требало да важи едно право, но со извесни дополнувања во врска со српските обичаи и потребите на српскиот народ⁹⁾. Токму затоа, на друго место Соловјев го истакнува мислењето дека поделбата на Душановата држава на два основни дела „Грѓалие“ и „Романиа“ претставувала само една државно-правна функција со цел „да се возвиши сјајот на новата империја, да се претстави Душан како императорот, кој, меѓу своите вазали, ќе има не само цезари и деспоти, туку и кралеви“¹⁰⁾. Критикувајќи го ваквото мислење, М. Младеновиќ подвлекува: „Не треба да се заборава дека Душан ја направил оваа поделба за да владее во грчките краеве според византиските обичаи како што тоа го вели Григора¹¹⁾, навистина Душан сакал да ги смири грчките духови што во него гледале како на рушител на римската слобода и на државното уредување тѝς ῥωμαϊκῆς ἐλευθερίας καὶ πολιτείας деспотот Угleshа во грамотата за помирувањето на Српската црква со Цариградската патријаршија¹²⁾, оваа поделба била диктирана од добра политичка смисла и според тоа, во себе немала ништо ни феудално ни патримонијално“¹³⁾.

Ќе се задржиме уште еднаш на горните податоци. На прво место Григора, најблискиот Душанов современик. Како што истакнува и М. Младеновиќ, не може да се потценува неговото сведочење, зашто тој текст во споменатиот пасус продолжува: ἡδὴ δὲ καὶ πρὸς τὸν υἱὸν τὴν ὅλην ἡγεμονίαν ἐνεῖματο καὶ τῷ μὲν ἄρχειν παρέσχε. κατὰ τὰ εἰθισμένα τοῖς Τριββαλ τοῖς, τῆς ἐκ τε κόλπου τοῦ Ἰονίου καὶ αὖ Ἰστρου τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς τῶν Σκοπίων πολεως, ἧς καὶ ποταμός Ἀξιός ἀνωθέν ποθεν μέγιστος κάτεισι παραψάβων ἡγεμονίας. Ἐαυτῷ δ' αὐτῶν ἐκετθεν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν καὶ πόλεων κατὰ τὴν εἰθισμένην Ῥωμαίοις δίαταν, ἄχρι καὶ εἰς τὰ περὶ χρίστου πόλιν τῶν παρόδων στενα.¹⁴

⁸⁾ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, 73—74.

⁹⁾ Т. Тарановски, Историја српског права у Немањичкој држави I део, Београд, I, II, 1931, 247), не задржувајќи се на прашањето дали оваа поделба била навистина спроведена во живот во однос на територијалното разграничување меѓу домашното српско и рецепираното византиско право, подвлекува во врска со територијалната структура дека е применет еден принцип што „тежи старини“.

¹⁰⁾ А. Solovjev, Codification d'Étienne Douchan, Rev. hist. de droit français et étrangères 4e serie, t. VIII, 1918, 394. II. N. Gregoras, Historia Byzantina XV, c. I, ed. Bonn., т. III, 746.

¹²⁾ А. Соловјев и В. Мошин, Грчке повеље српских владара, Београд, 1936, стр. 262, р. 76.

¹³⁾ М. Mladenovitch, L'état serbe au moyen age. Son. Caractere, Paris 1931, 81.

¹⁴⁾ N. Gregoras, Historia Byzantina XV, c. I, ed. Bonn. t. III, 81.

Истата поделба се споменува и во Меѓународниот договор што го склучил цар Душан со Дубровник од 20 септември 1349 година, само четири месеци по издавањето на Душановиот законик.¹⁵⁾ Во овој договор многу прецизно и консеквентно на сите соодветни места се разликува „земја царска и кралска“, а оттука и сите други елементи на двата дела, што во Договорот се прецизираат на следниот начин: *Да грдоу... то земин царства ми и кралевѣ, да имѣ никто ништа не оузмѣ... ни властелиниѣ царства ми, ни кралевѣ властелиниѣ, ни да никто людо въ земин царства ми и кралевѣ...¹⁶⁾*

Во Договорот се разликуваат „тргове цареви и кралеви“, што покажува дека Дубровчаните, како искусни трговци, ги презеле сите потребни мерки непречено да го обезбедуваат извршувањето на заемно утврдените права. Притоа, сосема јасно, во Договорот се почитува реалната и објективна фактичка состојба предизвикана со поделбата на територијата и правото на Душановото Царство на два дела — „Србија и Романија“, односно на „царска и кралска земја“.

Во таа смисла, особено показателна е една клаузула од грамотата на цар Душан за манастирот Свети Никола во Добрушта: *...никто да не мѣтѣ, ни да овлада ни кѣфални, ни коевода, ни кнезь, ни севасть, никто же одѣ владѣуициѣ въ земин царства ми по обычаиѣ српскѣмѣ,¹⁷⁾* Овој податок посебно е карактеристичен поради тоа што во рамките на „земјата на царството ми“, т.е. во целокупната Душанова империја специјално се истакнува територијата во која се управува „по српски обичаи“, односно според српското традиционално право. Но, покрај тоа, мошне интересно е и тоа што токму на тоа подрачје се предвидува можноста за интеграција од кефалијата и севастот, паралелно со војводата и кнезот. Оваа особеност наоѓа свое објаснување во тоа што Добрушта спаѓала во реонот на Призрен кој, веќе во текот на половина век, претставувал терен за вкрстување и здружување на византиските и српските управни традиции.

И самиот цар Душан ѝ придавал мошне важно државно-правно значење на оваа негова поделба на Царството на два основни управни комплекси, бидејќи тоа скоро секогаш го истакнувал во својата официјална титулатура.¹⁸⁾ По прогласувањето на Царството и откако бил венчан за „цар на Србите и Грците“ — *βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*, како што забележува В. Мошин, Душан се потпишувал според формуларот на грч-

¹⁵⁾ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, 73.

¹⁶⁾ Ст. Новаковић, Београд 1912, стр. 139, чл. I.

¹⁷⁾ Ст. Новаковић, Зак. Спом., стр. 170, чл. VI.

¹⁸⁾ Ст. Новаковић, Зак. Спом., стр. 720, чл. XIV.

¹⁹⁾ Официјалната титулатура на владетелите, како што истакнува М. Динић (Српска владарска титула за време Царства, УБРВИ, књ. 5, Београд 1958, 9) обично го одразува територијалниот развој на државите. Спор. Е. П. Наумов, Петте последни години на Стефан Душан, Историја, год. VI, бр 2, Скопје 1970, 96.

ките грамоти: Стефан Благоевѣрни царь Бръблемь и Гръкъмь, со извесни варијанти, или истата формула се продолжува со додавање на дополнителни територијални податоци, на пр. „и западнимь странаь“.²⁰⁾

Ако оваа двојна управна структура на Душановата држава била нормирана кога било прогласено Царството, тогаш таа, секако, требало да претставува само формална легализација на правната стварност што постоела уште од времето на Милутиновото освојување на византиските области. Зачуваните српски документарно-правни извори од ова време не содржат податоци за управно-кодификационата акција во врска со прогласувањето на Царството. Поради тоа одговорот можеме да го бараме само во правните споменици од претходниот период во времето од 1282 година, кога Милутин првпат ја освоил Северна Македонија, а особено од 1299 година, кога преку бракот со Симонида од Византија добил признавање на легитимната власт во освоената територија, па сè до 1346 година, односно низ целиот временски период на Милутин, на Дечански и на кралскиот период на Душановото владеење.

Суштината на проблемот се состои во тоа, дали правното оформување и нормирањето на територијално-управната дуалистичка структура на Душановата империја било предизвикано од моментните надворешно-политички причини во текот на Душановиот стремеж кон Егејското Море и Цариград, односно од внатрешно-политички причини во смисла на хипотезата на Е. Наумов за борбата на Душановиот апсолутизам со феудално-сепаратистичките тенденции,²¹⁾ или била резултат на внатрешните потреби на кодификационото нормирање на битните разлики, што веќе постоеле во внатрешно-политичката структура на главните составни делови на Душановата империја. Споменатото сведочење на Григора наполно јасно дава одговор во правец на последната хипотеза, бидејќи покажува дека причините за ова Душаново решение се наоѓале во специфичните историско-правни традиции што биле вградени во основата на управната структура и на едната и на другата половина — според српските обичаи и според обичаите на Ромеите. Во овој случај, секако, треба да се претпостави постоењето на една претходна кодификациона дејност, која нужно морала да ги зачува и да ги фиксира специфичните особености на двете правни традиции, како во нивните општи темели на обичајното словенско и пишаното римско-византиско право, така и во конкретните факти во кои се реализирала таа традиција во правниот, судскиот, воениот, финансискиот, општествениот и аграрниот систем.

²⁰⁾ А. Соловјев и В. Мошин, Грчке повеље, стр. XCII; за другите варијанти види Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, XII, Потпис, Глас СКА, Београд, 1913, 41—42.

²¹⁾ Види Е. П. Наумов, Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII—XV вв., Москва 1975, 277.

Прифаќајќи го решението на проблемот во смисла на Григориното сфаќање, мислиме дека целиот голем комплекс од зачуваните српски грамоти што се однесуваат на територијата на Македонија од целата прва половина на XIV век, очигледно покажуваат дека на целата освоена територија српските владетели во основата го задржале претходниот византиски систем, а низ целиот тој период течел и процесот на усогласувањето на постојниот систем со одделните норми на српското право што српското освојување спонтано ги внесувало во правниот живот на освоената земја. Тој процес морал во еден определен момент да добие конкретно правно оформување на нормираната состојба во стварноста, што само по себе претпоставува неопходност од претходна кодификациона акција.

Просторот не дозволува систематично студирање на целата оваа граѓа, но можеме да констатираме дека најстарата зачувана прамота од овој временски период — Милутиновата на Горг Скопски, што била издадена веднаш по неговата женидба со Симонида и по византиското признавање легитимност на Милутиновото владеење во освоените македонски области, очигледно сведочат дека кралот Милутин во освоената територија го задржал дотогашниот управен систем. Тоа јасно го согледува и подвлекува В. Мошин во својата уводна статија кон оваа грамота, нагласувајќи дека овој документ е издаден „веќе во средени управни, економски и социјални околности, под специфични услови на српскиот феудален систем и српската фискална организација што се накалемила на установениот македонски тип на византиското управно, воено и финансиско уредување. Заедно со адаптацијата на византиските институти и правни норми се прифаќала и нивната терминологија, како во нивните грчки наслови — пронија, ексалима, егзархато; чиновите и титулите: севаст, кефалија, кастрофилакс, номик, геракар; глаголите — метехати, харизати, така и во домашните локални словенски изрази за византиските термини, како димнина, слоновштина, волоберштина и др.“²²⁾ Исто така, во оваа студија проследени се и објаснети сите други термини и поими што се среќавале во секојдневниот живот и во односите меѓу месното македонско население и придојдените византиски феудалци, а нивната употреба била детерминирана од намената. Така, нивите на византискиот феудалец Липсиот биле пресметани со византиската мера севгар, а на словенското македонско население со словенската мерка — копање. За приватните имоти се употребувале византиски термини прикија и ексалима и словенскиот термин тастнина, а во врска со прикијата и терминот ексоприкисати. Понатаму, за земјата што останала без господар е употребуван терминот ексалима и тоа со неговото значење од византиското право во однос на поседите на бившите византиски феудалци.²³⁾

²²⁾ Споменици на Македонија, I, 149—150.

²³⁾ Споменици на Македонија, I, 150—151.

Ако ја земеме било која грамота од тоа време издадена за македонската територија или соседната Призренска област, како што се, на пр., сите грамоти на кои се задржавме овде, во сите ќе најдеме траги од истиот византиски правен систем. Имајќи го предвид сето тоа, можеме да го истакнеме впечатокот дека во документите што српските владетели ги издавале за македонската територија од Милутиновото освојување па сè до прогласувањето на Царството со дуалистичката територијално-управна структура во феудалната Душанова империја, не се чувствува постоење на еден траен систематски процес на постепена србизација на византиската правна структура на „Романија“ преку доследно заменување на византиските феудални установи и правни норми со феудалниот српски правен систем. Наспроти тоа, како што забележавме, веќе во Милутиновата скопска грамота, па и во другите негови грамоти за македонската територија, го гледаме фактот на едно спонтано навлегување на одделните српски правни обичаи. Тие српски правни обичаи функционираат како што истакнува В. Мошин, веќе во средени управни, економски и социјални околности, под специфични услови на српскиот феудален систем и на српската фискална организација што се накалемила на установениот македонски тип на византиското управно, воено и финансиско уредување“.²⁴⁾ Поради тоа, кога А. Соловјев се задржува на тоа прашање констатирајќи дека традицијата на византискиот правен ред се одржала особено на подрачјето од административното право, ги цитира споменатите веќе грчки изрази за службените називи на чиновници — практор, катрофилак и др., или српските називи што, всушност, се превод на грчките, како судија велики и мали, судија граду, судија жупски, псар и десеткар. Исто така, на подрачјето од даночната терминологија се чуваат чисто византиски термини, како што се перпер, комод, митат, дијавато па и десеток што е превод од византиската *δεκατέλα*. При тоа тој забележува дека целиот систем на фискалните имунитети е чисто византиски. Меѓутоа, кога станува прашање за судските имунитети и воопшто за судството, тука се цитираат почесто чисто словенски установи, како што е целиот систем на глоби — вражда, рука, печат, послух, оправа, одбој, потка, глоба шестиволна и др.²⁵⁾

Не навлегувајќи подлабоко во ова прашање што специјално се обработува во стручната литература од подрачјето на српското право, можеме во однос на проблематиката што е важна за нашата тема, да констатираме дека наведените примери, како и многу други, сосема јасно говорат за спонтаното навлегување на одделни српски правни поими и законски норми во правниот

²⁴⁾ Ако Д. Кораћ (ц.д., стр. 156, бел. 88) не се сложува со македонскиот тип на византиското управно, воено и финансиско уредување, нека ги упати своите белешки кон В. Мошин, Споменници на Македонија, I, 149—150.

²⁵⁾ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, 65—66.

живот на освоената византиска територија. При тоа, објективната стварност императивно ѝ наметнувала на државната власт задача практично да ги усогласи внесените елементи од српското право со присутниот византиски граѓански ред. Процесот на практичното усогласување траел низ целиот овој период, а состојбата на византискиот граѓанско-правен ред, измешан со поими и одделни елементи на српскиот правен систем во различен степен на интензитет во однос на различните подрачја од правниот живот, ја сочинувала тогашната актуелна стварност на правниот систем на феудалната српска „Романија“. Со други зборови, смесата на византискиот феудален правен систем со внесените норми од феудалното српско право, ја сочинувала спецификата на правната стварност на српската „Романија“, т.е. на освоените делови на Македонија.

Наспроти тоа, матичниот српски дел на Душановата држава, доколку можеме тоа да го видиме од зачуваните грамоти што се однесуваат на таа територија, живеел со својот традиционален правен живот. Сосема јасно дека и во овие краеве настапуваат извесни промени по освојувањето на византиската територија, кога се забележува зголеменото влијание на византиската терминологија и во чисто српските краеве.²⁶⁾

Во чисто српските краеве традициите на првобитното словенско право одамна го преживеале силното влијание како на византиското христијанско право преку Номоканонот, така и влијанието на соседната романска средина во граничните области на Јадранското Море и во северното подрачје. Во целиот период до Милутиновото освојување на Северна Македонија, во српските грамоти издадени за матичните српски земји не ги наоѓаме споменатите византиски термини и установи што се карактеристични за Македонија. Наспроти тоа, во тие грамоти е присутна терминологијата на тогашното чисто српско право, кое е најдетално проучено во споменатото дело на Т. Тарановски²⁷⁾ а кое, всушност, е дефинитивно фиксирано во Душановиот законик. Како илустрација ќе наведеме еден пример од кривичното право „по српските обичаи“ половина од враждата ѝ припаѓала на државата, а половина била оставена на странката. Во Дечанската грамота од 1330 година одредбата за плаќање на вражда гласи: — а за вражду како ѝ закон по српским земли; цркви половина, а на војдџини половина.²⁸⁾

Истата одредба се повторува и во Архангелската грамота од 1348 година, само една година пред донесувањето на Душановиот законик. Скопската грамота, спротивно на

²⁶⁾ М. Динић, Власти за време Деспотовине, ЗбФФ, X—1, Београд 1968, 240.

²⁷⁾ Мислиме дека истражувањата на овој еминентен проучувач на српското право се најкомпетентни во оваа смисла, особено во неговата „Историја српског права“, део I—IV, Београд, 1931—1935.

²⁸⁾ Ст. Новаковић, Зак. спом., стр. 652, чл. XLVI.

²⁹⁾ Споменници на Македонија, т. III, стр. 402, чл. CLXXXLV и следните.

тие „српски обичаи“, ова прашање го регулира според византиските правни традиции — целата вражда да ја наплатува јавната власт.³⁰⁾ Во Хтетовската грамота исто така се чуваат византиските правни нормативи,³¹⁾ иако Полог според податоците од Општата Хиландарска грамота, административно се водел во „Српската земја“, најверојатно поради традицијата,³²⁾ што била жива во свеста на населението од овој македонски крај.

Претходната анализа покажа дека за сето време од Милутиновите освојувања до прогласувањето на Царството што дефинитивно го легализирало територијалниот дуализам на Душановата држава со поделба на „Српска земја и Романија“ постоеа и вистинска поделба на две подрачја со различна управна структура: „Српски земји“ што живееле под неизменет традиционален систем од претходниот период³³⁾ и „Романија“ што ја претставувала окупираната територија на затекнатиот византиски систем со елементите на правната структура донесена со српското освојување.

Сите досегашни примери што ги посочивме од Милутиновата грамота на Горг Скопски очигледно покажуваат како се воспоставувал еден окупаторски систем, кој, без секако сомневање во меѓувреме, минал низ период на кристализација и стабилизација.

Lidija SLAVEVA

THE PROBLEM OF THE DUALISTIC GOVERNMENTAL STRUCTURE IN THE DUŠAN'S EMPIRE, SERBIA AND RUMANIA

S u m m a r y

The data of the Dušan's General Hilandar's Gramot of 1348 about the names of all the church estates along Serbia and Rumania or „villages in the Serbian and Greek land“ and the corresponding data in the other Serbian gramots are indirect, but legally documented data about the concrete governmental dualistic system of the Serbian state after the conquest of the Byzantian rule in Macedonia in the course of the first half of the XIV century.

The problem of dualistic governmental structure of „Serbia and Rumania“ in the historical and legal literature is spread out

³⁰⁾ Споменици на Македонија, т. I, стр. 232, чл. 48.

³¹⁾ Види Споменици на Македонија, т. III, стр. 316, чл. XXII и бел. 34.

³²⁾ Спор. Т. Тарановски, II, 14—16.

³³⁾ Односно „по обичаите српски“ како што е тоа прецизирано во грамотата на Св. Никола во Добрушта од 1355 година; види Ст. Новаковић, Зак. Спом., стр. 720, чл. XIV. Т. Тарановски, I, 204, оваа клаузула ја коментира на следниов начин: „... чим се подвлачи његова начелна разлика од управе преко службеника на византиски начин“.

from a point of rational law action caused by the oppositions between the tradition of the Serbian law of customs in the home Serbian lands and the system of the Byzantine governmental structure in the conquered Macedonia. However, the testimonies of Grigorie, the data of Dušan's gramot published in Dubrovnik of October 20, 1349 and in the gramot about St. Nikola in Dobrušta of about 1355 as well as Dušan's intitling after the proclamation of the Kingdom, we think that are evident proofs about the then legal reality. The historical and legal data from the Serbian gramots published by the monasteries and churches on the territory of „Rumania” represent a testimony about the Byzantium governmental system by the spontaneous invasion of the Serbian law of customs.

The problem of law coincidence of the legal elements we comment by two aspects: first, from the point of spontaneous concrete actions, and second, from a point of conscious governmental and codificational action, which was directed towards stabilisation of the legal circumstances in the accepted Macedonian territory and was set up in a constant organic connection with the life of people on the conquered territory.